

V. IN MEMORIAM

Bogdan Lesiński (1922-2001)

Dnia 31 marca 2001 r. zmarł Bogdan Lesiński, emerytowany profesor zwyczajny Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, wieloletni kierownik Katedry Powszechnej historii państwa i prawa na Wydziale Prawa i Administracji UAM, zasłużony badacz, nestor poznańskich historyków prawa, wytrawny nauczyciel akademicki, członek Komitetu Redakcyjnego „Czasopisma Prawno-Historycznego” i sekretarz redakcji w latach 1978-1986. Odszedł po długiej i ciężkiej chorobie, samotny po stracie żony i załamany nagłą śmiercią młodszego syna. Do końca starał się być aktywnym twórczo. Zamykające Jego bibliografię studium na temat opieki tzw. zapisanej, umieszczone w Księdze „Ustrój i prawo w przeszłości dalszej i bliższej” dedykowanej Stanisławowi Grodzkiemu, ujrzało światło dzienne w ostatnim tygodniu Jego życia. Również inne prace z ostatnich lat Bogdan Lesiński poświęcał przyjaciółom i kolegom. Podkreślał tym swą przynależność do środowiska historyków prawa, z którym czuł się związany od z górą 50 lat. Nie doczekał już tomu „Studiów z dziejów państwa i prawa polskiego”, którym środowisko to – z inicjatywy badaczy łódzkich – zamierza uczcić Jego własny jubileusz.

Bogdan Lesiński urodził się 5 maja 1922 r. w Czarnkowie nad Notecią, w którym ojciec Jego był obrońcą sądowym i kierownikiem Banku Ludowego, a po 1945 r. – członkiem zespołu adwokackiego. Ukończył I klasę Liceum Humanistycznego w Chojnicach, kiedy wybuchła wojna. B. Lesiński wstąpił ochotniczo do oddziałów Obrony Narodowej i wziął udział w kampanii wrześniowej 1939 r. Wydostawszy się z niemieckiej niewoli pracował jako robotnik rolny i uczeń ślusarski, zaś po wysiedleniu do Generalnej Gubernii był robotnikiem leśnym, pracownikiem w młynie w Wólce Cycowskiej k. Chełma Lubelskiego. Wkroczenie Armii Czerwonej na Lubelszczyznę zapoczątkowało krótki epizod żołnierski w Jego życiu: był kursantem w I Oficerskiej Szkole Artylerii w Chełmie, potem – starszym szeregowym w regularnej jednostce II Armii LWP. W czerwcu 1946 r. złożył maturę w Czarnkowie i zapisał się na Wydział Prawno-Ekonomiczny Uniwersytetu Poznańskiego, który ukończył w 1950 r. We wrześniu tegoż roku zaczął pracę na macierzystym Wydziale, najpierw jako młodszy asystent w Katedrze Historii Prawodawstw Słowiańskich, kierowanej przez profesora Józefa Matuszewskiego, od lutego 1952 r. jako asystent, starszy asystent i adiunkt w Katedrze Powszechnej Historii Państwa i Prawa u profesora Michała Szczanieckiego. W 1958 r. uzyskał stopień naukowy kandydata nauk na podstawie rozprawy *Stanowisko kobiety w polskim prawie ziemskim do połowy XV wieku*. Habilitował się w 1966 r. na podstawie książki *Kupno renty w średniowiecznej Polsce na tle ówczesnej doktryny i praktyki zachodnioeuropejskiej*. W 1967 r. po przejściu Michała Szczanieckiego na Uniwersytet Warszawski – już jako docent – został w nowoutworzonym Instytucie Historii Państwa i Prawa kierownikiem Zakładem Powszechnej Historii Państwa i Prawa. W roku 1981 został powołany na stanowisko profesora nadzwyczajnego, w 1989 r. otrzymał nominację na sta-

nowisko profesora zwyczajnego. Do przejścia na emeryturę w 1991 r. sprawował funkcję kierownika Katedry Prawa Rzymskiego i Historii Prawa Sądowego.

Bogdan Lesiński był człowiekiem prawnym, koleżeńskim i wrażliwym; głęboko przeżywał sukcesy i niepowodzenia. Perfekcjonizm i nie udawana skromność nie ułatwiały Mu życia, sprawiając, że rzadko był z siebie zadowolony i wciąż podkreślał, że mógł zrobić więcej a to czego dokonał jest dalekie od doskonałości. Nie czuł się wojownikiem i nie miał natury przywódcy. Nie przyjmował też pierwszoplanowych ról w życiu organizacyjnym i społecznym. Zaledwie raz w życiu przebywał służbowo zagranicą; pamiętam, że do uczestnictwa w Kongresie Société Jean Bodin w Grenoble z trudem naklonił Go Michał Sczaniecki. Był w latach 1969-1972 zastępcą kierownika Zaocznego Studium Prawa na Wydziale, czuł się związany z Poznańskim Towarzystwem Przyjaciół Nauk, zwłaszcza w czasie, kiedy spotkania naukowe Komisji Historycznej PTPN organizował Jego mistrz, Józef Matuszewski. Niepospolite zdolności wykazał jako sekretarz redakcji CPH; identyfikował się z pismem i dbał o jego wysoki poziom; potrafił czytać cudze teksty, poprawiał je cierpliwie, nieraz pisał całe fragmenty od nowa. Jego zasług w redagowaniu CPH nie można przecenić; również Jego najczynniejszego udziału w tworzeniu naukowego profilu pisma: prawie połowa jego tekstów ukazała się na łamach „Czasopisma Prawno-Historycznego”.

Przez cały czas wzorowo wykonywał Bogdan Lesiński obowiązki nauczyciela akademickiego. Był wykładawcą, którego chętnie słuchano, cieszył się opinią wymagającego, sprawiedliwego i szanowanego egzaminatora. Prowadził seminarium, które uchodziło za jedno z najlepszych na Wydziale; jego uczestnicy – często pasjonaci historii prawa – zostawali laureatami konkursów i olimpiad. Odbýwał uciążliwe podróże do punktów konsultacyjnych Uniwersytetu, bo uważał, że Jego obecność w nich to trybut, jaki trzeba płacić studiującym zaocznie. Z tego samego powodu pisał podręczniki i skrypty oraz wydawał teksty na potrzeby ćwiczeń i konwersatoriów.

Potrafił być uroczym kompanem; darami życia cieszył się z umiarem, a jego łagodny sceptycyzm chronił Go przed konfliktami i nie kolidował z wysokimi wymaganiami, jakie kierował w stronę innych, ale odnosił przede wszystkim do siebie samego. Miał szerokie zainteresowania: literatura piękna, przyroda, brydż, sport i turystyka odzwierciedlały je tylko w części. Chętnie wracał wspomnieniami do swych przygód żołnierza-tulacza. Ujmował też nieco staromodnym stylem bycia: pisał wciąż na tej samej, z kancelarii ojca przejętej maszynie, ostentacyjnie lekcewazył techniki oferowane przez komputer, miał rzadkie już dziś poczucie wysokiej rangi uczonego w społeczeństwie i strzegł akademickiej hierarchii w formach odziedziczonych po poprzednikach. Jego stosunek do Mistrza do końca miał w sobie tyleż z ucznia i partnera co syna. W roku 1986 z niespotykaną u siebie energią organizował uroczystość odnowienia doktoratu „swojego” profesora. To z tej okazji powstał świetny szkic o twórczości naukowej Józefa Matuszewskiego, drukowany na łamach „Czasopisma Prawno-Historycznego”.

Bogdan Lesiński był z pewnością badaczem wybitnym. Wśród poznańskich historyków prawa mógł poszczycić się – po przeniesieniu się do Łodzi Józefa Matuszewskiego – najlepszym warsztatem. Podziwialiśmy jego głęboką erudycję i wyostrzony zmysł krytyczny, dar jasnego formułowania myśli, znajomość łaciny i języków zachodnich, badawczą intuicję. Był polihistorem, który dobrze znał dzieje nauki prawa i doktrynę, prawo sądowe, historię społeczną i ustrój.

Miał predyspozycję do tworzenia syntez; każda Jego praca kończyła się starannie przemyślanymi konkluzjami. Mistrzostwo w tej dziedzinie znamionowały liczne hasła, jakie pisał dla redakcji „Słownika Starożytności Słowiańskich”, będące skończonymi minimonografiami, a także wywody w podręcznikach, skryptach i wydawnictwach pomocniczych dla studentów. Pisał je we współautorstwie i z różnych dyscyplin akademickiej historii prawa: Historię prawa (z W. Rozwadowskim), Historię prawa sądowego (z E. Borkowską-Bagieńską), Wybory tekstów źródłowych z Powszechnej historii państwa i prawa (z J. Walachowiczem), Historię ustroju w tekstach źródłowych (z J. Walachowiczem), Powszechną historię państwa i prawa (z K. Krasowskim, K. Sikorską-Dzięgielewską, J. Walachowiczem), Historię państwa i prawa Polski (z E. Borkowską-Bagieńską, K. Krasowskim, J. Walachowiczem), Historię państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych (z A. Gulczyńskim, J. Walachowiczem, J. Wiewiorowskim). Byliśmy zgodni

co do tego, że partie Jego pióra w tych pracach wyróżniały się precyzją wykładu, zmysłem konstrukcji i umiejętnością uwypuklania kwestii podstawowych dla opisywanej materii.

Ulubionym gatunkiem artykulacji były Dlań wszelako małe formy, w których wnioskowanie poprzedzały analizy źródeł, a także luki, błędy i przeoczenia poprzedników. Stąd w jego bibliografii poczesne miejsce zajmują recenzje, których napisał wiele: mają one niezbędne wartości informacyjne ale w istocie często stanowią samodzielne studia. Niektóre z nich – pokaźne wywody krytyczne o formie artykułów recenzyjnych – weszły do literatury przedmiotu jako przykład erudycji i docieklivosti badawczej. Taki charakter posiadały rozważania inspirowane pracami Barbary Waldo i Zygryda Rymaszczyńskiego na temat prawnych problemów własności ziemskiej w dawnej Polsce, uwagi o kodyfikacji prawa polskiego w XVI w. formułowane na marginesie książki Wacława Uruszczaka czy refleksje na temat wywodów Stefana Grzybowskiego o dziejach prawa. W wywodach był logiczny, w sądach powściągliwy, we wnioskach ostrożny, ale nie oszczędzał poprzedników, kiedy uważał, że nie mieli racji. Talent a nawet zacierzwienie polemiczne najwyraźniej ujawnił w głośnym sporze z Witoldem Maislem o kontury tzw. archeologii prawnej.

Choć swobodnie wypowiadał się na temat historii prawa wielu epok, badał przede wszystkim prawo wieków średnich. Był urodzonym mediewistą, znawcą źródeł, badaczem norm, doktryny i praktyki sądowej. Najbardziej pasjonowała Go prawo rodzinne i prawne formy kredytu, ale z równym powodzeniem pisał o instytucjach prawa obligacyjnego, rzeczowego i spadkowego, z podobną kompetencją uwzględniając problemy tak prawa materialnego jak procesowego. Wybierał tematy nie zawsze modne, często drobne, ale zawsze trudne, bo albo przez naukę wcześniej nie badane, albo w nauce sporne. Włączał je do obiegu i wykazywał ich ważność. Na tym m.in. polegał Jego wkład do rozwoju nauki historii prawa.

Już w swej debiutanckiej rozprawie z 1955 r. Bogdan Lesiński podjął tematykę trudną, o którą spierali się historycy prawa pierwszej powojennej dekady, a mianowicie podstawową instytucję prawa prywatnego, jaką było prawo bliźszości. Na podstawie skrupulatnej analizy zachowanych wzmianek w księgach sądowych badał kwestię rozszerzania się koła uprawnionych do wydobycia alienowanych nieruchomości i problem ograniczeń prawa bliźszości. Stwierdzał istnienie retraktu kobiety, dowodząc, że nabywcy dóbr dziedziczonych groziła ewentualna próba retraktu nie tylko ze strony krewnych męskich. Wykazał, że co najmniej od początku XIV w. przysługiwało kobietom, a także krewnym przez kobiety, prawo do wydobycia wyalienowanych nieruchomości. Uprawnienia retraktowe kobiet – stwierdzał – stanowiły następstwo wykształcenia się praw dziedzicznych kobiet, ściślej zasady dzierżenia dóbr rodzinnych przez kobiety. Dochodził do wniosku, że z początkiem XV. w. na znacznym terytorium Polski ustaliły się proceduralne zasady, które jednoznacznie zmierzały do ograniczenia prawa odkupu, przede wszystkim przez skrócenie terminów wymaganych tak dla dochodzenia roszczeń retraktowych jak i dla uiszczania sumy wykupu. Konkludował, że prawo bliźszości w tym czasie uległo znacznemu ściśnieniu a jego praktyczne znaczenie stawało się znikome.

W roku 1956 opublikował Bogdan Lesiński jedną z najbardziej znanych i z pewnością także najlepszych prac, poświęconą stanowisku prawnemu kobiety w polskim prawie ziemskim do połowy XV w. Obszerna monografia, wydana w serii „Studia nad Historią Państwa i Prawa” (ser. II) jako wydawnictwo Komitetu Nauk Prawnych PAN, podejmowała obszerny, wymagający doskonałej orientacji w całym systemie prawa średniowiecznej Polski temat, który w literaturze był wielce kontrowersyjny. Jego poprzednicy albo stali na stanowisku, że sytuacja prawna kobiety była silna, równa statusowi mężczyzny (tak np. R. Hube, A. Winiarz) albo też – odwrotnie – sądzili, że prawa kobiet były nader ograniczone (tak np. O. Balzer i J. Rafacz). B. Lesiński szukał odpowiedzi na stawiane sobie pytania w prawie własności, a w szczególności w stosunku do swobodnego dysponowania nią przez kobiety. W oparciu o staranną interpretację źródeł wykazał, że kobiety niezamężne pełnoletnie, które posiadały wydzielony majątek nieruchomości, mogły nim samodzielnie rozporządzać. Mężatka pozostała w pewnej zależności od męża, ale nie w tym stopniu, w jakim widział to np. Przemysław Dąbkowski, którego zdaniem żona „jak rzecz przechodziła spadkiem na syna, była nabywana drogą kupna, pozbywana przez

sprzedaż lub darowiznę; nią płacił mąż swe długi lub swe przekroczenia”. Stwierdził zjawisko przeciwne, że mianowicie w sprawach własnych mężatki „działają zupełnie swobodnie: sprzedają nieruchomości, zastawiają, dokonują zamiany, występują samodzielnie przed sądem, i to niekiedy z przebiegłością wytrawnego jurysty”. Szczególnie silne było – dowodził – stanowisko wdowy, która rządziła całym majątkiem rodziny, nawet gdy żyły pełnoletnie dzieci. Rządy wdowy zostały podważone dopiero w XV w., kiedy to przyznano jej jedynie dobra posażne i wianne, nakazując resztę oddawać dziedzicom. Odpowiednik silnej i samodzielnej pozycji kobiet w prawie rodzinnym stanowiły wytworzenie się i wzrost ich uprawnień w zakresie dziedziczenia oraz swoboda w prawie procesowym. W dziedziczeniu prawa karnego kobiety cieszyły się nawet większymi uprawnieniami niż mężczyźni. Dopiero w XIV, a zwłaszcza w XV. stanowisko kobiety uległo pewnemu osłabieniu.

Praca B. Lesińskiego spotkała się z wysokim uznaniem krytyki. Jan Adamus nazwał ją jedną z najpoważniejszych publikacji historycznoprawnych tamtych lat. Stanisław Roman wyrażał przeświadczenie, że znakomita książka da początek renesansowi kompleksowych badań nad dziejami prawa prywatnego w dawnej Polsce. Hamburgski prawnik Georg Geilke wzywał – pod wrażeniem tej lektury – historyków prawa w Niemczech do podjęcia podobnego wysiłku. Zainteresowanie, jakie wywołała monografia, skłoniło Autora do zapoznania z rezultatami swych dociekań czytelnika zachodniego na łamach „Revue historique de droit français et étranger”.

W latach sześćdziesiątych Bogdan Lesiński skupił się przede wszystkim na instytucjach prawa obligacyjnego. Ukoronowaniem długich i żmudnych dociekań była opublikowana w 1966 r. rozprawa pt. *Kupno renty w średniowiecznej Polsce na tle ówczesnej doktryny i praktyki zachodnioeuropejskiej*. Instytucja, przejęta z praktyki zachodniej, nie była przedtem przedmiotem monograficznych studiów. Kupno renty polegało na tym, że kupujący (rentier, wierzyciel rentowy) nabywał za pewną sumę pieniędzy od właściciela nieruchomości (sprzedawcy renty, dłużnika rentowego) określony, periodyczny dochód z tej nieruchomości. Ze skąpego i mało wyrazistego materiału źródłowego potrafił Autor nie tylko wydobyć częstą obecność obrotu rentami, ale także ukazać kierunek jego ewoluowania, prowadzącego od renty zastrzeżonej do kupna. Subtelności konstrukcji prawnej instytucji, mającej formy pośrednie, demonstrował on na przykładach miast, w szczególności Krakowa i Poznania. W prawie ziemskim instytucja była mniej rozpowszechniona, albowiem tu kupno renty, a jeszcze częściej jej darowizna, miały zastosowanie na rzecz instytucji kościelnych. Autor stwierdził zresztą ponad wszelką wątpliwość, że kryzys rent kościelnych przyszedł w pierwszej połowie XVI w. wraz z zaostrzeniem się sporów z duchowieństwem i początkami reformacji. Udowodnił też, że rozwój kupna renty nie pozostał bez znaczenia dla stosunków kredytowych między szlachtą, wpływając na powstanie kupna nieruchomości z zastrzeżeniem odkupu. Krytycy zachęcali B. Lesińskiego do kontynuowania studiów nad kupnem renty przez rozciągnięcie pola badań na XVII, XVIII i XIX w., ale na tak szerokie kwerydy Autor już się nie zdobył. Kupno renty w średniowiecznej Polsce pozostało ostatnią Jego książkową monografią, co nie znaczy, że poniechał On drążenia wątków, które w pracy nie zostały zamknięte.

Rozwinięciem tematyki przedstawionej w rozprawie o kupnie renty było obszerne studium poświęcone wyderkowi czyli sprzedaży nieruchomości z prawem odkupu w prawie polskim. Umieszczał tę instytucję w dziale zobowiązań jako umowę kupna-sprzedaży z zastrzeżeniem prawa odkupu nieruchomości przez sprzedawcę. Porównując wyderek – zwany niekiedy w źródłach zastawem – z instytucjami prawa rzymskiego, dostrzegał jego podobieństwo – przynajmniej formalne – z rzymską *venditio cum pacto de retrovendendo*. Przedstawił początki instytucji, przywoływał opinię przedstawicieli doktryny – Śmigleckiego, Lipskiego, Zawackiego, Zalasowskiego – poddał badaniu funkcjonowanie instytucji przede wszystkim w prawie ziemskim. Dochodził do wniosku, że praktyka – co najmniej od XVI w. – była nieprzychylna uznawaniu praw nabywcy jako pełnego właściciela i szła w kierunku traktowania jego stanowiska tylko jako użytkownika. Twierdził, że dla nabywcy odkup, tj. uiszczenie przez pozbywcę sumy równej cenie nabycia, stwarzał obowiązek zarówno przyjęcia tych pieniędzy, jak i zwrotu nieruchomości (ściślej: jej odsprzedaży) w ręce pozbywcy. Chodziło nie tylko o to, że w razie zwrotu pieniędzy

nieruchomość przechodziła z powrotem na sprzedawcę i że wszystko wracało do stanu sprzed zawarcia umowy. Ważne było – jak wykazał Autor – przede wszystkim to, że nie dokonanie odkupu mogło w pewnych sytuacjach prowadzić do przekształcenia własności ograniczonej przez klauzulę „na wyderkę” we własność pełną, tj. bez konieczności zwrotu (odsprzedaży) przez nabywcę. W podsumowaniu wyводу B. Lesiński podkreślał, że sprzedaż nieruchomości z prawem odkupu należała w Polsce na progu czasów nowożytnych do podstawowych prawnych form obrotu kredytowego. Jej uniwersalizm polegał zarówno na tym, że znajdowała ona zastosowanie „w różnych stanach i środowiskach, jak również między osobami z odmiennych stanów”. Po wyderkę sięgały instytucje kościelne, posługiwali się nim mieszczanie, nie unikał go poszukujący kredytu monarcha.

Do dyskusji o prawnych formach kredytu w średniowiecznej Polsce włączył się Bogdan Lesiński jeszcze raz w przenikliwej recenzji pracy Jacka Matuszewskiego, poświęconej zastawowi nieruchomości w polskim prawie ziemskim (1980). Wskazywał w niej m.in. na bogactwo form kredytowania w dawnej Polsce.

W 1972 r. ogłosił Bogdan Lesiński interesującą rozprawkę o przysiędze na duszę jako dowodzie w dawnym prawie polskim. Widział w niej samodzielny środek dowodowy, a nie tylko – jak niektórzy Jego poprzednicy (m.in. S. Borowski) – jako środek umacniania zeznań. Przysięga na duszę, znana w Czechach i u Słowian południowych, w Polsce zaś poświadczona źródłowo od połowy XIII w. – była – jak wykazał – nie tyle przeciwieństwem przysięgi sakralnej, ile jej uzupełnieniem. Stosowano ją w sprawach mniejszej wagi. Była przysięgą oczyszczającą w sprawach karnych, w sprawach prywatnych zaś spotykano ją w rozstrzyganiu takich kwestii jak stwierdzenie udzielenia poręki, stwierdzenie przeprowadzenia wwiązania w dziedzinę, ustalenie istnienia renty, stwierdzenie uiszczenia, wysokości lub braku długu czy wreszcie stwierdzenie wydania przez wierzyciela listu dłużnego przy uiszczeniu długu. Korzyści, jakie dawała, były oczywiście: uwalniała ona proces sądowy od nadmiaru formalizmu związanego ze stosowaniem normalnej, tj. sakralnej przysięgi. Była też od niej bardziej racjonalna; opierając się wyłącznie na gwarancji moralnej, zbliżona była do późniejszych a nawet współczesnych nam dowodów.

W roku 1990 zamknął Bogdan Lesiński swe wieloletnie badania nad prejudykatami jako źródłem prawa ziemskiego w dawnej Polsce. Prejudykаты – stwierdzał w oparciu o dogłębne studia źródłowe – tworzono już na przełomie XIV i XV w., na co wskazują *Constitutiones et iura terrae Lanciensis* z pierwszej połowy XV stulecia. Istniała też ustawaowa podstawa tworzenia i stosowania prejudykatów – był nią przepis przywilejowy nieszawskich z 1454 r. – potwierdzana potem, aż do XVIII w., przez wielu pisarzy-prawników: Łaskiego, Przyłuskiego, Sierakowskiego, Herburta, Sarnickiego, Dreznera, Lisieckiego, Łochowskiego, Słońskiego i Ostrowskiego. Autor znalazł też bezpośrednie dowody na to, że wyroki sądowe stawały się źródłem prawa. Widział w nich normy, które miały obowiązywać w przyszłości: w dziedzinie *casus novi*, spraw nieregulowanych przez prawo, przy czym szczególną rolę odgrywał w tych sprawach sąd sejmowy. Powstawały wyroki o mocy prawa, nazywane *decreta in vim statuti, decreta in vim legis, decreta in vim legis sapientia* czy po prostu *praeiudicata*. Stosowano – dowodził – także zasadę powoływania się w sądach na już wydane wyroki. Autor przekonywująco wyjaśniał, że prejudykаты stawały się podstawą do tworzenia w zbiorze prawa odpowiednich przepisów, że gromadzono wyroki sądów królewskich w specjalnych zbiorach, a wielu prawników polskich (szczególnie Teodor Zawacki) uważało wyroki za materiał równorzędny z konstytucjami i cytowało je jako obowiązujące prawo. Uznał, że szczególnie korzystny w historii prejudykatów był wiek XVI, czas szczytowego rozwoju prawa sądowego w Polsce. Również Trybunał Koronny tworzył wyroki o mocy prawa. Już w XVII w. zaczęto je co prawda zwalczać, jednakże stałe powtarzanie przez szlachtę postulatu nieuznawania prejudykatów trybunalskich świadczy – Jego zdaniem – o tym, że jeszcze w XVII w. pozostały one źródłem prawa. Tworzenie prejudykatów w innych sądach przetrwało jednak chyba do końca Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Materiał zebrany i skomentowany przez B. Lesińskiego, dowodzi, że wyroki sądów prawa ziemskiego, przede wszystkim sądów najwyż-

szych (sądu *in curia*, sądu sejmowego, trybunałów), uznawane za obowiązujące zasady prawne, zyskiwały szczególny walor w epoce wielkiej mizერი legislacyjnej, jaka dała o sobie znać w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII w.

W 1999 r. podjął Bogdan Lesiński problem nieodpowiedzialności procesowej małoletnich (*dilatio propter minorennitatem*) w dawnym polskim prawie ziemskim. Wywiódł, że nieodpowiedzialność procesowa małoletnich – sierot i półsierot – jako pozwanych, była początkowo absolutna w tym sensie, że mimo posiadania opiekunów, ci ostatni nie mogli swymi działaniami zastępować pupilów w zakresie ich nieodpowiedzialności (*non respondere*) procesowej. Rzucał tym stwierdzeniem nowe światło na sytuację sierot-właścicieli ziemskich i na instytucję opiekuna. Dochodził do wniosku, iż zasada nieodpowiedzialności małoletnich sierot przed sądem ulegała stopniowo erozji. Protestował też przeciwko twierdzeniom P. Dąbkowskiego i S. Kutrzeby, którzy traktowali nieodpowiedzialność procesową małoletnich jako szczególną właściwość prawa polskiego. Uznawały ją – podkreślał – prawo francuskie i niemieckie; nie wykluczał, że była zasadą powszechną i pierwotną wśród ludów europejskich, zaś odstępstwa od niej zaczęły się mnożyć w miarę zmian w stosunkach społecznych i gospodarczych. Obecność licznych urzędowych regulacji pisanych – od XIV-wiecznych statutów poczynając – świadczyła, zdaniem Autora, o wielkiej wadze tej instytucji dla społeczności szlacheckiej.

W tomie V „Studiów z dziejów państwa i prawa polskiego” zajął się Bogdan Lesiński problemem *ius dispositivum*, przytaczając przykłady przekazów źródłowych, które wskazywały na to, iż w dawnym szlacheckim prawie zobowiązań treść umów kształtowana była głównie przez samych kontrahentów, i to zarówno w prawie procesowym (np. wyłączenie przez strony możliwości apelacji) jak i w prawie materialnym (np. wyłączenie możliwości powoływania się na przedawnienie). Przekonywująco udowodnił, że w systemie dawnych zobowiązań w prawie ziemskim działała zasada wolności umów, czyli swobodnego kształtowania ich treści w stosunkach między członkami stanu szlacheckiego.

Na łamach tego samego periodyku przedmiotem rozważań B. Lesińskiego stała się też choroba umysłowa w źródłach polskiego prawa ziemskiego. Autor podkreślał, że wymóg zdrowia psychicznego – wymóg konstytutywny dla skuteczności czynności prawnej – wynikał z konstrukcji przyjmującej, iż zdrowie fizyczne jest objawem zdrowia psychicznego. Stwierdzał, że pierwsze, stosunkowo nieliczne wzmianki o praktyce sądowej pochodzą z XIV i XV w., zaś ustawowy zakaz składania przez chorego umysłowo wywołujących skutek prawny oświadczeń woli znajdujemy w tekście *Formula processus* z 1523 r. Dowodził, że przez cały wiek XV utrzymywał się brak informacji o opiece nad umysłowo chorym, że dopiero wiek XVII przyniósł pewne dane o kurateli, ustanawianej przez monarchę i zarazem odsonił różnice między opieką a kuratelą. Autor komentował konstytucję z 1638 r. *O kuratoriach*, która wprowadzała nadzór nad ustanowieniem kuratorów przez wprowadzenie wymogu, by przez wydaniem przez króla kuratorii komisarzy zbadali, czy rzeczywiście zachodzi przypadek choroby psychicznej i czy chory wymaga kurateli, jako zabezpieczenie domniemanych chorych przed nadużyciami – tak że strony krewnych jak i zapewne kancelarii królewskiej, nie podważając równocześnie zasady, że do kurateli uprawnieni są właśnie krewni. Przypomniął, że jeszcze w początku XVIII w. stosowano zasadę, że chorzy (a właściwie pół-chorzy) umysłowo odzyskiwali – podobnie jak to było w prawie rzymskim – zdolność do czynności prawnych w okresie „jasnych przerw” (*lucida intervalla*), tj. przerw w chorobie. Wysuwał w końcu przypuszczenie, że chlubna zasada dobrego traktowania chorych często – zwłaszcza w XVII stuleciu – nie znajdowała pokrycia w praktyce.

W pracy dedykowanej w 2000 r. Stanisławowi Grodzickiemu Bogdan Lesiński jeszcze raz zajął się opieką tzw. zapisaną (*tutela inscripta*), która polegała na tym, że ustanowienie opiekuna przez ojca następowało w drodze odpowiedniego wpisu do ksiąg sądowych. Pojawienie się opieki zapisanej, która zdominowała praktykę prawniczą w Polsce co najmniej od początku XVII w., łączył Autor z odpowiednim zapisem statutu warckiego z 1423 r., choć nie wykluczał wcześniejszej jej metryki. Opieka zapisana (w miejsce naturalnej i danej przez króla) oznaczała – twierdził Bogdan Lesiński – istotną zmianę w stosunkach rodzinnych, wyrażając osłabienie wię-

zi rodowych, wzrost władzy ojcowskiej i coraz silniejszą indywidualizację stanowiska jednostki w życiu gospodarczym i społecznym szlachty. Tekst o opiece zapisanej, był ostatnią rozprawą Bogdana Lesińskiego, zamykającą jego bibliografię. Charakterystyczne, że Autor wracał w nim do tekstu statutu warckiego, od którego zaczynał działalność twórczą w połowie lat pięćdziesiątych.

Odszedł zasłużony badacz i oddany nauczyciel akademicki. Rozmiar straty, jaką Jego odejście stanowi, trudno będzie szybko wyrównać.

HENRYK OLSZEWSKI (Poznań)

Bibliografia prac naukowych Profesora Bogdana Lesińskiego

Wykaz skrótów:

CPH	– „Czasopismo Prawno-Historyczne”
KH	– „Kwartalnik Historyczny”
ŁTN	– Łódzkie Towarzystwo Naukowe
Pr. St.	– „Právněhistorické Studie”
RDSG	– „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”
RHDFE	– „Revue historique de droit français et étranger”
RPEiS	– „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”
SHO	– „Studia Historiae Oeconomicae”
SSS	– Słownik starożytności słowiańskich
St. Żr.	– „Studia Źródłoznawcze”
ZfO	– „Zeitschrift für Ostforschung”
ZN UAM	– Zeszyty Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza

1955

1. *Ze studiów nad prawem bliższości w XIV i XV w.*, CPH T. 7: 1955 z. 1, s. 92-110.
Rec.: V. Procháska, *Polska literatura o rodové problematice*, Pr. St. T. 6: 1960, s. 243-256.

1956

2. *Stanowisko kobiety w polskim prawie ziemskim do połowy XV w.*, Polska Akademia Nauk, Komitet Nauk Prawnych, *Studia nad Historią Państwa i Prawa*, seria II, t. IV, Wrocław 1956, ss. 210.
Rec.: S. Roman, CPH T. 9: 1957 z.1, s. 350-353; G. Geilke, ZfO R. 6: 1957 z. 2, s. 298-300; M. Langrod-Vaughan, RHDFE 4e sér. R. 35: 1957, nr 4, s. 645-646; J. Adamus, *O prawie dziedziczenia nieruchomości przez kobiety w najdawniejszym prawie polskim*, CPH T. 11: 1959 z.1, s. 125-144.
3. *W sprawie postanowienia statutu warckiego o cechach*, CPH T. 8: 1956 z.1, s.286-296.

1957

4. *Ze studiów nad prawem bliższości w XIV i XV w.*, ZN UAM Prawo, Zeszyt specjalny, Poznań, 1957, s.155-156.

1958

5. *Doroczna sesja Société Jean Bodin w Dijon* (w dniach 26 IX - 1 X 1957 r.), CPH T. 10: 1958 z.1, s. 268.
6. *Le statut de la femme en Pologne au Moyen- ge d'apr s le ius terrestre*, RHDFF 4 s r. R. 36: 1958 nr 1, s. 34-58.
7. *Wydawnictwa Źródłowe z historii prawa*, St. Źr. T. 2: 1958, s. 242.
8. *Kobieta*. W: SSS (zeszyt dyskusyjny), Wrocław 1958, s. 56-57.
9. Rec.: A. Vetulani, *Niemiecki spis polskiego prawa zwyczajowego. Uwagi Źródłoznawcze*; J. Matuszewski, *W sprawie Źlaskiego pochodzenia najstarszego spisu prawa polskiego*, St. Źr., T. 2: 1958, s. 195-196.
10. Rec.: J. Dworzaczkowa, *Z historii projektu kodyfikacji Macieja Źliwnickiego*; S. Russocki, *Przyczynek do historii projektu kodyfikacji Macieja Źliwnickiego*, St. Źr., T. 2: 1958, s. 223.
11. Rec.: S. Roman, *Najstarsze druki polskiego prawa ziemskiego /Syntagmata/*, St. Źr., T. 2: 1958, s. 231.
12. Rec.: *Porządek sądów i spraw miejskich prawa magdeburskiego w Koronie Polskiej – Bartłomiej Groickiego*. Wyd. K. Koranyi, St. Źr. T. 2: 1958, s.232.

1959

13. Rec.: E. Sandow, *Die polnisch-pommerelische Grenze 1309-1454*, KH R. 66: 1959 nr 2, s. 568.

1960

14. Indeksy. W: *Księga ziemiska poznańska 1401-1407*. Wyd. K. Kaczmarczyk, K. Rzycki, Poznań 1960, s. 497-593.
Rec.: A. Gąsiorowski, CPH T. 14: 1962 z. 2, s. 244-245; S. Russocki, KH R. 68: 1961 nr 3, s. 784-787; H. Kowalewicz, RDSG T. 24: 1962, s. 205-208; A. Gąsiorowski – St. Źr. T. 8: 1963, s. 232.
15. Rec.: *Wielkopolskie roty sądowe XIV-XV wieku*. T.1: *Roty poznańskie*. Zebrali i opracowali H. Kowalewicz i W. Kuraszkiewicz, CPH T. 12: 1960 z.2, s. 339-342.
16. Rec.: B. Schnapper, *Les rentes au XVIe si cle. Histoire d'un instrument de crédit*, CPH, T. 12: 1960 z. 2, s. 342-350.

1964

17. *Kobieta*. W: SSS T. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964, s. 433.
18. Rec.: W. Maisel, *Sądownictwo miasta Poznania do końca XVI w.*, CPH T. 16: 1964 z. 1, s. 362-365.
19. Rec.: I. Jaworski, *Zarys powszechnej historii państwa i prawa*, CPH T. 16: 1964 z. 2, s. 213-220.

1965

20. Rec.: W. Ogris, *Der mittelalterliche Leibrentenvertrag*, CPH, T. 17: 1965 z. 2, s. 302-308.

1966

21. *Kupno renty w Źredniowiecznej Polsce na tle ówczesnej doktryny i praktyki zachodnioeuropejskiej*, Poznań 1966, ss. 596.
Rec.: W. Sobociński, *Historia kupna renty w Polsce*, CPH T. 1: 1967 z. 2, s.157-169.

1968

22. *Metody pracy na studium dla pracujących*. W: *Nauczanie na studiach zaocznych*, Poznań 1968, s. 317-329.

1969

23. *Powszechna historia państwa i prawa – Starożytność. Wybór tekstów źródłowych* [wespół z Jerzym Walachowiczem], Poznań 1969, ss. 133.
Rec.: Z. Rymaszewski, CPH T. 22: 1970 z. 1, s. 273-274; E. Borkowska – Bagieńska, M. Zmierczak, *Wydawnictwa źródłowe do nauki przedmiotów historycznoprawnych*, RPEiS R. 38: 1976 z. 2, s.151-157.
24. *Les rentes comme instrument de crédit dans la Pologne médiévale*, SHO vol.3: 1968, s. 47-61.
25. Rec.: *Wielkopolskie rotę sądowe*. T. 2: *Rotę pyzdrowskie*, T. 3: *Rotę kościańskie*. Zebrali i opracowali H. Kowalewicz i W. Kuraskiewicz, CPH T. 21: 1969 z. 2, s. 270-273.

1970

26. *Posag*. W: SSS T. 4, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 240-241.
27. *Rękojemstwo*. W: SSS T. 4, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 493-494.
28. *Rzeczy*. W: SSS T. 4, Wrocław-Warszawa-Kraków 1970, s. 631-632.
29. Rec.: B. Mitchell, P. L. Mitchell, *A Biography of the Constitution of the United States. Its Origin, Adoption, Interpretation*, CPH T. 22: 1970 z. 2, s. 279-280.
30. Rec.: V.O. Key Jr. (with the Assistance of M.C. Cuminings Jr.), *The Responsible Electorate. Rationality in Presidential Voting 1936-1960*, CPH T. 22: 1970 z. 2, s. 281.
31. *Powszechna historia państwa i prawa – Feudalizm. Wybór tekstów źródłowych* [wespół z Jerzym Walachowiczem], Poznań 1971, ss. 167.
Rec.: E. Borkowska-Bagieńska, M. Zmierczak, *Wydawnictwa źródłowe do nauki przedmiotów historycznoprawnych*, RPEiS R. 38: 1976 z. 2, s. 151-157.
32. *Prawne problemy własności ziemskiej w średniowiecznej Polsce*. (W związku z pracami B. Waldo, *Niedział rodzinny w polskim prawie ziemskim do końca XV stulecia* oraz Z. Rymaszewskiego, *Prawo bliższości krewnych w polskim prawie ziemskim do końca XV w.*, CPH T. 23:1971 z. 2, s. 183-205.
33. Rec.: *Konstytucje Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych, Belgii, Szwajcarii*. Zbiór tekstów pod red. A. Burdy i M. Rybickiego, CPH T. 23: 1971 z.2, s. 215-216.
34. Rec.: *Sources and Documents illustrating the American Revolution 1764-1788 and the formation of the Federal Constitution*. Wyd. S. E. Morison, CPH T. 23: 1971 z.2, s. 252.

1972

35. *Przysięga na duszę jako dowód w średniowiecznym prawie polskim*, CPH T. 24, 1972 z. 2, s. 19-37.
36. Rec.: *American Historical Documents*. Wyd. H. C. Syrett, CPH T. 24: 1972 z. 1, s. 287-288.
37. Rec.: D. J. Rothman, *Politics and Power. The United States Senate 1869-1901*, CPH T. 24: 1972 z.1, s. 292.

1973

38. Rec.: M. Sczaniecki, *Wybór źródeł do historii państwa i prawa w dobie nowożytnej*, CPH T. 25, 1973 z. 2, s. 268-269.

39. Rec.: L.W. Levy, *Judgments. Essays on American Constitutional History*, CPH T. 25: 1973 z. 2, s. 282-283.
40. Rec.: P. Stacey, *The British Ombudsman*, CPH T. 25: 1973 z. 2, s. 284.

1974

41. Rec.: *Statuty miasta Kalisza z XVI-XVIII wieku*. Zebrał i opracował W. Maisel, St. Żr. T. 19: 1974, s. 265.

1975

42. *Bibliografia altuzjańska. Uwagi o pracy Althusius-Bibliographie*, CPH T. 27: 1975 z. 1, s. 125-135.
43. *Powszechna historia państwa i prawa – Wybór tekstów źródłowych* [współ z Jerzym Walachowiczem], Poznań 1975, ss. 235.
Rec.: W. M. Bartel, CPH T. 29: 1977 z. 1, s. 146-150.
44. Rec.: J. Matuszewski, *Nazwy administracyjne osad lokowanych na prawie niemieckim*, CPH T. 27: 1975 z. 1, s. 164-165.
45. Rec.: *Wielkopolskie roty sądowe. T. IV: Roty kaliskie*. Zebrał i opracował H. Kowalewicz, W. Kuraszewicz, CPH T. 27: 1975 z. 2, s. 318-320.

1976

46. *Wyderk czyli sprzedaż nieruchomości z prawem odkupu w prawie polskim od XV do XVII wieku*, CPH T. 28: 1976 z. 1, s. 19-67.

1977

47. *Testament*. W: SSS T. VI, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 66.
48. *Umowa*. W: SSS T. VI, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 262-263.
49. *Uгода-mir*. W: SSS T. VI, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1977, s. 249-250.

1978

50. *Michał Szczaniecki 1910-1977* [współ z Henrykiem Olszewskim], RPEiS R. 40: 1978 z. 2, s. 275-283.
51. *Historia prawa* [współ z Władysławem Rozwadowskim], Poznań 1978, ss. 374.
Rec.: W. Bartel, RPEiS R. 41: 1979 z. 2, s. 232-235.
52. *Wielkopolska "kuna swadziebna" z XIII wieku*, CPH T. 30: 1978 z. 2, s. 203-212.
53. *Jubileusz Profesora Dra Alfreda Ohanowicza*, CPH T. 30: 1978 z. 2, s. 311.
54. Rec.: Jean Beauté, *Un grand juriste anglais: Sir Edward Coke, 1552-1634. Ses idées politiques et constitutionnelles*, CPH T. 30: 1978 z. 2, s. 281-282.

1979

55. *O trudnościach unifikacji prawa sądowego*. W: *Dyskusja na 60-lecie Odrodzenia Państwa*, CPH T. 31: 1979 z. 1, s. 106-108.
56. *Nowe badania nad kodyfikacją prawa polskiego w XVI w.* [wspólnie z Ludwikiem Łysiakiem], (o pracy W. Uruszczaka, *Próba kodyfikacji prawa polskiego w pierwszej połowie XVI w.*), CPH T. 31: 1979 z. 2, s. 203-212.
57. Rec.: *Familie et parenté dans l'Occident médiéval. Actes du colloque de Paris (6-8 juin 1974)*, CPH T. 31: 1979 z. 1, s. 211-215.

58. Rec.: A. Degré, *A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig (Rozwój węgierskiego prawa opiekuńczego do czasów jego kodyfikacji w okresie dualizmu)*, CPH T. 31: 1979 z. 1, s. 238-239.

1980

59. *Historia prawa*. [współ z Władysławem Rozwadowskim], wyd. 2, Warszawa-Poznań 1980, ss. 402.
60. *O prawnych formach kredytu w Polsce średniowiecznej*, CPH T. 32: 1980 z. 2, s. 187-196.
61. *Wiano*. W: SSS T. 6, cz.2, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1980, s. 410-411.
62. *Wierna ręka*. W: SSS T. 6, cz. 2, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1980, s. 446.

1981

63. *Historia prawa*. [współ z Władysławem Rozwadowskim], wyd. 3 zmienione, Warszawa-Poznań 1981, ss. 409.

1982

64. *Zakład*. W: SSS T. 7, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1982, s. 52.
65. *Zamiana*. W: SSS T. 7, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1982, s. 64.
66. *Zastaw*. W: SSS T. 7, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1982, s. 83-84.
67. *Znalezienie*. W: SSS T. 7, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1982, s. 163.

1983

68. *Mądra opowieść o dziejach prawa (Uwagi o pracy Stefana Grzybowskiego, Dzieje prawa)*, CPH T. 25: 1983 z. 1, s. 235-248.
69. *Kazimierz Kolańczyk 1915-1982*, RPEiS R. 45, 1983 z. 4, s. 369-373.
70. *Profesor Józef Matuszewski laureatem nagrody im. Oswalda Balzera*, CPH T. 35: 1983 z. 2, s. 247.
71. *O archeologii prawnej Polski (W związku z pacą Witolda Maisla, Archeologia prawna Polski)*, CPH T. 35: 1983 z. 2, s. 139-164.
Polem.: W. Maisel, *Nieporozumienia wokół "Archeologii prawnej Polski"*, CPH T. 35: 1983 z. 2, s. 165-177.
72. Rec.: *Wielkopolskie rotty sądowe*. T. 5: A. Roty gnieźnieńskie, B. Roty konińskie. Zebrali i opracowali H. Kowalewicz i W. Kuraszkiewicz, CPH T. 35:, 1983 z. 1, s. 274-277.

1984

73. Rec.: Z. Zdrójkowski, *Zarys dziejów prawa chełmińskiego 1233-1862. Studium na 750-lecie wydania przywileju chełmińskiego oraz lokacji miasta Chełma i Torunia*, CPH T. 36, 1984 z. 1, s. 235-236.
74. Rec.: L. Łysiak, *Statuty Kazimierza Wielkiego, cz.2: Statuty wielkopolskie*, CPH T. 36: 1984 z. 1, s. 236-238.
75. *W odpowiedzi Witoldowi Maislowi*, List do redakcji CPH T. 36: 1984 z. 1, s. 375-378.

1985

76. *Historia prawa* [współ z Władysławem Rozwadowskim], wyd. IV, Warszawa-Poznań 1985, ss. 409.
77. *Ustanowienie opiekuna w drodze licytacji w polskim prawie ziemskim (XV – XVI w.)*, CPH T. 37: 1985 z. 2, s. 139-152.

78. Rec.: R. Lieberwirth, *Eike von Repchow und der Sachsenspiegel*, CPH T. 37: 1985 z. 1, s. 182-183.

1987

79. Rec.: *Jewish Privileges in the Polish Commonwealth. Charters of Rights Granted to Jewish Communities in Poland-Lithuania in the Sixteenth to Eighteenth Centuries*. Wyd. J. Goldberg, CPH T. 39: 1987 z. 1, s. 218-219.
80. Rec.: *Prawo rzymskie. Słownik encyklopedyczny*. Pod red. Witolda Wołodkiewicza, CPH T. 39: 1987 z. 2, s. 219-221.

1988

81. *Opus magnum et laudabile. O twórczości naukowej Józefa Matuszewskiego*, CPH T. 40: 1988 z. 2, s. 1-11.

1990

82. *O tak zwanej opiece samowładnej w dawnym prawie polskim* – „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, *Prawo XXX – Nauki Humanistyczno-Społeczno* – z. 218, 1990, s. 99-112.
83. *Prejudykaty jako źródło prawa ziemskiego w dawnej Polsce*, CPH T. 42: 1990 z. 1-2, s. 9-49.

1992

84. *Historia ustroju państwa w tekstach źródłowych* [współ z Jerzym Wałachowiczem], Warszawa-Poznań 1992, ss. 245.
85. *Historia prawa sądowego. Zarys wykładu* [współ z Władysławem Rozwadowskim], Poznań 1992, ss. 239.

1993

86. *Powszechna historia państwa i prawa* [współ z Krzysztofem Krasowskim, Krystyną Sikorską-Dzięgielewską, Jerzym Wałachowiczem], Poznań 1993, ss. 418.

1994

87. *Historia państwa i prawa Polski* [współ z Ewą Borkowską-Bagieńską, Krzysztofem Krasowskim, Jerzym Wałachowiczem], Poznań 1994, ss. 320.
88. Rec.: M. Kamler, *Świat przestępczy w Polsce XVI i XVII stulecia*, CPH T. 45: 1993 z. 1-2, s. 446-448.
89. Rec.: D. Janicka, *Prawo karne w trzech rewizjach prawa chełmińskiego z XVI wieku*, CPH T. 45: 1993 z. 1-2, s. 468-469.

1995

90. *Historia prawa sądowego. Zarys wykładu* [współ z Ewą Borkowską-Bagieńską], Poznań 1995, ss. 304.
91. *Historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych*. Pod red. B. Lesińskiego [współ z Andrzejem Gulczyńskim, Jerzym Wałachowiczem, Jackiem Wiewiorowskim], Poznań 1995, ss. 390.
92. *Konstytucja sejmowa z 1768 r. o opiece i zdolności do czynności prawnych*. W: *Dawne prawo i myśl prawnicza. Prace historyczno-prawne poświęcone pamięci Wojciecha Marii Bartla*, Kraków 1995, s. 227-235.

1996

93. *Profesor Józef Matuszewski*. (red. zeszytu i autor życiorysu) Sylwetki łódzkich uczonych, z. 31, ŁTN 1996, ss. 23.
94. Rec.: *Najstarszy Zwód Prawa Polskiego – Das älteste polnische Gewohnheitsrechtsbuch*. Wydali i opracowali Józef Matuszewski i Jacek Matuszewski, Łódź 1995, CPH T. 48: 1996 z. 1-2, s. 256-259.

1999

95. *Dilatio propter minorennitatem w dawnym polskim procesie ziemskim*. W: *Parlamentaryzm i prawodawstwo przez wieki, prace dedykowane Prof. Stanisławowi Ptazie*. Pod red. J. Malca i W. Uruszczaka, Kraków 1999, s. 318-329.
96. *Choroba umysłowa w źródłach polskiego prawa ziemskiego*, W: „Studia z dziejów państwa i prawa polskiego” T. IV, Łódź 1999, s. 89-97.

2000

97. *Historia prawa sądowego. Zarys wykładu*. [wspólnie z Ewą Borkowską-Bagieńską], wyd. 2 (poprawione i uaktualnione), Poznań 2000, ss. 308.
98. *Ius dispositivum w dawnych zobowiązaniach polskich*, W: „Studia z dziejów państwa i prawa polskiego” T. V, Łódź- Kraków, s. 77-83.

2001

99. *Ustanowienie opieki „zapisanej”(tutela inscripta) w dawnym prawie polskim*, w: *Ustrój i prawo w przeszłości dalszej i bliższej*. Pod red. J. Malca i W. Uruszczaka, Kraków 2001, s. 387-395.

OPRACOWAŁ WOJCIECH SZAFRAŃSKI (Poznań)

